

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ІВАНА ОГІЄНКА
Педагогічний факультет
Кафедра образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації
творів мистецтва

До захисту допущено
Завідувач кафедри
_____ Урсу Н.О.
« ____ » _____ 2020
р.

Дипломна робота магістра
з теми:
**«Технологічні прийоми відновлення складної авторської манери
олійного живопису»**

Виконала: студентка групи ODR1-
M19
галузі знань 02 Культура і мистецтво
спеціальності 023 Образотворче
мистецтво,
декоративне мистецтво, реставрація
за освітньо-професійною програмою
Образотворче мистецтво,
декоративне
мистецтво, реставрація,
спеціалізація: декоративно-
прикладне мистецтво
Тарнавська Марія Петрівна
Керівник:
Урсу Н.О., доктор
мистецтвознавства,
Професор
Рецензент:
Підгурний І. С. , доцент, канд. мист.

Кам'янець-Подільський

2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1	
ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Складна авторська техніка олійного живопису в мистецтвознавчих дослідженнях	8
1.2. Відновлення творів зі складною авторською манерою живопису в реставраційній науці	22
РОЗДІЛ 2	
ЖАНРОВА, СТИЛЬОВА ТА СЮЖЕТНО-ТЕМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТВОРЧОГО ДОРОБКУ РОДИНИ ЖУДІНИХ	
2.1. Творчий шлях сім'ї	37
1.2. Індивідуальні методи образотворення у творчості Дмитра та Ольги Жудіних	46
РОЗДІЛ 3	
ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОВЛЕННЯ АВТОРСЬКОЇ МАНЕРИ ОЛІЙНОГО ЖИВОПИСУ	
3.1. Особливості технологічних відновлень складної авторської манери олійного живопису	56
3.2. Етапи відновлення авторської манери олійного живопису на прикладі реставрації живописного полотна з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника	65
РОЗДІЛ 4	
РЕСТАВРАЦІЙНИЙ ПАСПОРТ.....	73
 ВИСНОВКИ	 74
 СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	 78
 ДОДАТКИ.....	 85

ВСТУП

Актуальність теми. В сучасному суспільстві все частіше зустрічаються люди, які намагаються дбати про культурну спадщину в світі.

Сучасному стану розвитку мистецтва в Україні властиве невпинне зростання наукового інтересу до процесу зародження та становлення мистецтвознавчої думки, вивчення здобутків тих художників, які стояли не лише біля її витоків, а й заклали основи, перспективи та напрями мистецьких пошуків та наукових дослідів на майбутнє.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій доводить, що протягом останніх двох десятиліть увагу українських науковців притягує тема художнього життя окремих регіонів. Їй присвячені дисертації та ряд публікацій А. Півненко, О. Семчишин-Гузнер, Н. Сапак, І. Чмелик. Окремі складові художнього життя у своїх монографіях і статтях висвітлювали В. Афанасьєв, Л. Савицька, Л. Соколюк, С. Нікуленко, Т. Лупій та інші. Їхні наукові інтереси пов'язані, перш за все, з традиційними художніми центрами, такими як Київ, Харків, Одеса, Львів. Останнім часом коло розширилось завдяки зверненню дослідників до інших регіонів України. Відсутність ґрунтовного мистецтвознавчого дослідження, яке б узагальнило факти і події художнього життя Кам'янецьчини межі ХІХ-ХХ ст., обумовлює актуальність роботи.

Зростання інтересу до мистецької спадщини українського народу є домінантною ознакою культурологічних та мистецтвознавчих досліджень другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття. Особливу увагу фахівців привертають малодосліджені епізоди історії мистецтва нашого народу. Однією з таких, недостатньо вивчених постатей, яка прислужилася своїм талантом і працею українському, зокрема подільському мистецтву, є Дмитро Ананійович Жудін (1860-1942) – графік та майстер живопису. Наукову діяльність митець розпочав із середини 80-х рр. ХІХ ст. як подільський педагог. У процесі еволюції поглядів значно розширилося коло мистецьких зацікавлень художника – мистецтвознавство, графіка, живопис.

Вони стали головними напрямками багаторічної педагогічної і творчої діяльності Д. Жудіна і через призму новочасної мистецької науки комплексно і навіть фрагментарно не вивчалися. Твори видатного митця потребують ретельної реставрації. З плином часу постала проблема детального вивчення авторської манери митця. Тому, все більш значущим явищем стає реставрація творів мистецтва. У сучасному світі застосовуються спеціальні реставраційні заходи, щоби зберігати та примножувати культурні цінності на теренах України.

До періоду ренесансу відносять перші спогади про реставрацію творів мистецтва. Реставрація, як самостійна галузь формується лиш у XVIII-XIX ст. Однією з найбільш поширених та комфортних для використання митцями різних епох, вважається полотняна основа. Тому твори мистецтва, що написані на полотняній основі є невід'ємною і основною частиною сучасної реставраційної практики.

Траплялися випадки коли самі митці, які не мали відповідних професійних навичок та знань у цій галузі, здійснювали реставраційні заходи, чим наносили шкоди твору.

Не всі методи періоду становлення реставрації мають довершений характер. Адже реставрація, як наука, розвивається з кожним роком все більше. Часто стає зрозуміло, що методи та матеріали минулого не дозволяють нам запобігти руйнуванню творів станкового малярства.

Питання про збереження творів мистецтва завжди стояли перед представниками музею, реставраторами та зберігачами в фондах. Велика увага постійно приділялася навколишньому середовищу, в якому відбувається збереження творів мистецтва. Адже велика кількість робіт знаходиться в приватних колекціях, невеличких музеях-заповідниках, храмах та церквах. Зрозумілим стає те, що не всі заклади можуть дозволити собі дотримуватись правила музейного режиму. Вочевидь так і виникає така низка невід'ємних проблем, як: відсутність вентиляції, невідповідне освітлення, сирість приміщень та некваліфіковані працівники.

Головною проблемою, як в малих провінційних музеях так і великих галереях – це забруднення, яке трапляється з експонатами. Починаючи від незначних проблем, спричинених звичайним пилом, та закінчуючи складними забрудненнями у вигляді плям фарби, кіптяви та мушиних засидів, для усунення яких потрібен фахівець. Від невмілого поводження з роботою часто виникають механічні пошкодження, різні прориви, подряпини та осипання як фарбового шару живопису, так і втрати фарбового шару разом із ґрунтом.

Діяльність реставратора є тонкою і важкою працею, що вимагає майстерності та знання в області мистецтва і науки. Від реставратора потрібна чітка налагоджена методологічна робота, яка спрямована на те, щоби не зашкодити твору живопису.

У розв'язанні цих питань може допомогти вивчення досвіду, якого набули науковці минулих епох. Нині історія реставрації розглядається як комплексна наукова дисципліна, що спирається на методологічні засади історії, мистецтвознавства, естетики та культурології. Розвиток історії реставрації за останні два десятиріччя, дані, здобуті у процесі історичного дослідження реставраційної справи, можуть доповнити відомості про розвиток культури у тому чи іншому регіоні, а також доповнити теоретичні висновки відносно змісту та мети реставраційної діяльності.

Дотепер у наукових розвідках дослідників надзвичайно мало уваги приділялося розгляду характерних особливостей процесу відновлення складного авторського письма в олійному малярстві, тому **мета дослідження** – розглянути реставрацію творів живопису на полотняній основі, зокрема, особливості технологічних прийомів відновлення складної авторської манери олійного живопису відомого подільського художника Дмитра Жудіна та його доньки Ольги.

Завдання дослідження:

1) Проаналізувати історико-мистецтвознавчі джерела з теми дослідження.

2) Розглянути складні авторські техніки олійного живопису в мистецтвознавчих джерелах.

3) Дослідити процес відновлення творів зі складною авторською манерою живопису у реставраційній науці.

4) Виявити основні етапи творчого шляху сім'ї Жудіних.

5) З'ясувати характерні особливості письма Ольги та Дмитра Жудіна.

6) Констатувати та проаналізувати особливості технологічних відновлень складної авторської манери олійного живопису.

7) Провести відновлення авторської манери олійного живопису на прикладі реставрації живописного полотна з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

Об'єктом дослідження є процес відновлення складної авторської манери живопису в реставраційній практиці.

Предмет дослідження – технологічні прийоми відновлення складної авторської манери олійного живопису на прикладі роботи Дмитра Жудіна «Портрет дочки» з фондів КПДІМЗ.

Хронологічні межі дослідження: ХІХ-ХХІ ст.

Територіальні межі дослідження поширюється на території України, Росії, Західної та Східної Європи.

Методи дослідження. Для виконання завдань дослідження використані загальнонаукові та спеціальні методи наукових досліджень. До загальнонаукових методів належать: фактологічний, представлений виявленням і вивченням візуального матеріалу; аналітичний, що містить аналіз літературних джерел; метод порівняльного аналізу, представлений співставленням різних способів реставрації олійного живопису на полотні.

Наукова новизна дослідження. У роботі узагальнені і структуровані матеріали з технології реставрації олійного живопису на полотняній основі, а саме технологічні прийоми відновлення складної авторської манери олійного живопису, що складає наукову цінність даної роботи. Практична цінність

полягає у можливості використання висновків даного дослідження у практичній діяльності реставраторів та в музейній практиці.

Практичне значення роботи. Результати дослідження можуть бути використані:

1. Для поглибленого вивчення та розвитку вітчизняної реставраційної справи.
2. Для реставраційних робіт з відновленням складної авторської манери олійного живопису.
3. Для подальшого дослідження цієї теми та споріднених з нею тем.
4. У пам'яткоохоронній справі з метою збереження автентичного твору мистецтва.

Структура магістерської роботи зумовлена метою та завданням дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів (шести підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури, додатків. Загальний обсяг дослідження становить 95 сторінку, з яких 77 сторінок основного тексту, список літератури кількістю 80 позицій; 10 додатків.

ВИСНОВКИ

Зростання інтересу до мистецької спадщини українського народу є домінантною ознакою культурологічних та мистецтвознавчих досліджень другої половини XIX – першої половини XX століть. Таким прикладом слугує творчість подільського художника-педагога Дмитра Жудіна та його доньки Ольги. Малодосліджена творчість, та складна авторська манера письма привертають увагу фахівців з мистецтвознавства, тому, щоби зберегти спадщину, котру родина Жудіних залишила і яка потребує уваги і реставрації.

Реставратори повинні знати та розуміти технологію виконання олійного твору. Тому при дослідженні проблеми збереження роботи «Портрет доньки» було проаналізовано історико-мистецтвознавчі джерела та фактологічні матеріали, пов'язані з технологічними прийомами відновлення складної авторської манери олійного живопису.

Окрім питань по збереженню твору, велике зацікавлення викликає сама техніка виконання робіт старих майстрів. В ті часи була чітка систематизована послідовність виконання роботи, яка давала змогу зосередитись на вирішенні визначеного завдання на певному етапі роботи. Виконуючи завдання поетапно, майстри не поверталися до попередніх етапів, з правильним послідовним виконанням продовжували роботу, реалізуючи завдання кожного етапу і роботи в цілому. На основі таких технік старих майстрів почали утворюватися нові технології олійного малярства.

Для виконання реставраційної роботи було розглянуто період XVIII-XX століть. Переглядаючи цей етап історії, ми можемо дійти таких висновків:

- з появою епохи Відродження з'явилося визначення гуманізм, завдяки якому люди почали задумуватись про цінність творів мистецтва;
- першими реставраторами були художниками, які відновлювали твір так, як вважали за потрібне;

- перші реставраційні втручання у полотна були зроблені ще у 1600-х роках;
- у XVIII столітті почали з'являтися певні правила щодо виконання реставрації;
- у XIX столітті, завдяки науковим відкриттям природничих дисциплін, утворюються нові методи дослідження твору: фотофіксація, дослідження мікроскопом, рентгеном, ультрафіолетом та інфрачервоними променями;
- з XX століття, реставрацію можна поділити на дві частини: художньо-практичну, та на науково-реставраційну;
- українська реставраційна школа має багато спільного з російською;
- з новими методиками з'являється специфіка виконання, яка залежить індивідуально від твору.

Завдяки науковій-реставрації ми можемо простежити не тільки історію виникнення твору, а й техніко-технологічну частину. Головним досягненням наукової реставрації – є, те що завдяки новим методикам спромоглися мінімізувати реставраційні впливи на твір мистецтва.

Роблячи висновок по творчості Д. Жудіна, можна відокремити головні здобутки майстра:

- завдяки наполегливості свого батька та небайдужості мецената митець зумів отримати художню освіту в провідній школі того часу;
- реалізував себе, як індивідуальність та віднайшов свій творчий почерк, за допомогою саморозвитку та невтомної праці над творчими роботами (розписами церков Кам'янецьчини, станкових композицій, як графічних так живописних);
- постійно брав участь в мистецьких заходах;
- входив у спілку пам'яткоохоронних товариств;
- вів активну педагогічну діяльність;
- вводив новаторські методи та технології викладання;
- став прикладом для наслідування не тільки учням, ай педагогам.

Головним його послідовником можна назвати дочку Ольгу Жудіну, яка зуміла як і батько здобути визнання. Головні її досягнення:

- навчалася в трьох провідних навчальних закладах;
- ввійшла в спілку художників індивідуалістів 1920-х рр.;
- увійшла в спілку художників СРСР;
- продовжуючи справу батька та стиль зуміла віднайти власний почерк;
- створила низку творчих робіт.

Отже, творчий доробок обох митців став зразком довершеного малюнку та композиційної досконалості XIX-XX століть. Стиль виконання творів родини базується на інтеграції романтизму, академізму та реалізму. В Ольги Жудіної в акварельних та графічних роботах 1940-х років простежується соцреалізм. Їх твори можна використовувати, як іконографічні джерела та спрямовувати на формування й розвиток майстерності обдарованої молоді.

Підводячи підсумок по особливостям технологічного відновлення складної авторської манери, можемо виділити наступне:

- реставратор повинен дотримуватись усіх норм та правил для того, щоби уникнути будь-яких руйнувань оригінального полотна;
- потрібно зазначити, що не тільки при зберіганні повинні бути дотримані норми температурно-вологісного режиму, а і у майстерні реставратора;
- для проведення реставрації потрібно розуміти причини виникнення ушкоджень;
- технологічні процеси можуть змінюватись під час роботи.

Тобто, відштовхуючись від особливостей роботи, яка поступила на реставрацію, від її стану та загальних характеристик – розписуються її технологічні процеси відновлення, які можуть змінюватись в процесі реставрації.

В результаті вивчення теми, було визначено послідовність етапів реставрації роботи Д. Жудіна «Портрет доньки»: опис; фотофіксація; розтяг на робочий підрамник; дезінфекція; нанесення укріплюючої заклейки; видалення забруднення з тильної сторони; дублювання крайок; зняття з робочого підрамника та видалення заклейки; натяг на експозиційний підрамник; зміцнення по периметру; підведення реставраційного ґрунту в місцях втрат авторського живопису; видалення поверхневих забруднень; відновлення авторського мазка; нанесення ізолюючого лаку; тонування в місцях втрат авторського живопису; нанесення захисного шару.

Отже, таким чином було проведено комплекс технологічного відновлення складної авторської манери олійного живописного, на прикладі твору подільського митця Д. Жудіна «Портрет доньки», завдяки яким процес руйнування живопису припинився та твір набув експозиційного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексеев-Алюрви Ю. В. Красочное сырье и краски, используемые в живописи. Анализ, рецепты приготовления красок. Москва : ОАО «Товерской полиграфический комбинат», 2000. 142 с.
2. Алексеев-Алюрви Ю. В. Краски старых мастеров от античности до конца XIX века. Москва : Рос. Акад. худ., 2004. 165
3. Алешин А. Б. Реставрация станковой масляной живописи в России. Развитие принципов и методов. Ленинград : Художник РСФСР, 1989. 160 с.
4. Бергер Э. История развития техники масляной живописи. Москва : Государственное издательство изобразительных искусств, 1935. 607 с.
5. Белікова Г. О. Український портрет XVI – XVIII ст. Київ : Артанія Нова, 2006. 209 с.
6. Бобров Ю. Г. История реставрации древнерусской живописи. Москва : Художник РСФСР, 1987. 164 с.
7. Бобров Ю. Г. Консервация. Реставрация. Воссоздание. Вопросы терминологии. *Художественное наследие: хранение, исследование, реставрация*. Москва : ВНИИР, 1990. № 13. С. 5-17.
8. Бобров Ю. Г. Некоторые аспекты теории реставрации произведений изобразительного искусства. *Художественное наследие. Хранение, исследование, реставрация*. Москва : ВНИИР, 1985. № 10. С. 52–64.
9. Бобров Ю. Г. Комплекс “патины времени” и вопросы теории реставрации живописи. *Художественное наследие: хранение, исследование, реставрация*. Москва : ВНИИР, 1989. № 12. С. 19-25.
10. Богусевич В. А., Міляєва Л. С. Станковий живопис. Історія українського мистецтва. Київ : АН УРСР, 1966. С. 322-241.
11. Будзей О. За сто верств від залізниці. *Подільнин* : 23 жовтня 2010 р. № 7, 12. С. 5.
12. Будзей О. Ім'я на мапі міста. *Подільнин* : 18 жовтня 2002 р. № 42. С.7
13. Вздорнов Г. И. История открытия и изучения русской средневековой живописи. XIX век. Москва : Искусство, 1986. 384 с.

14. Відродження шедеврів / Тверітінова Л. Є. та ін.; за ред. С. М. Росляков. Київ-Миколаїв : Шамрай, 2006. 70 с.
15. Виннер А. В. Материалы масляной живописи. Москва : Академии художеств СССР, 2000. 522 с.
16. Виппер Б. Г. К проблеме атрибуции. Москва : Искусство, 1970. 561 с.
17. Волков Н. Н. Цвет в живописи. Москва : Искусство, 1965. 215 с.
18. Выставки советского изобразительного искусства : Справочник. Т. 1 : 1917-1932. Москва : Советский художник, 1965. С. 118, 186, 216, 262.
19. Гентський вітвар історія та реставрація. Gailinfo : веб-сайт. URL: https://galinfo.com.ua/news/gentskyy_vivtar_istoriya_ta_rekstavratsiya_322753.html (дата звернення 14.10.2020)
20. Голиков В. П. Структура живописи, причины ее повреждений и качество реставрации. *Художественное наследие: хранение, исследование, реставрация*. Москва, 1995. № 16. С. 18-21.
21. Гординський С. Я. Про мистецтво. Львів : Априорі, 2015. 1024 с.
22. Гренберг Ю. И. Технология станковой живописи. История и исследование. Москва : Изобразительное искусство, 1982. 320 с.
23. Гренберг Ю. И. От фаюмского портрета до постимпрессионизма. История технологии станковой живописи: две тысячи лет эволюции. Часть 1. Москва : Издательский дом «Искусство», 2004. 429 с.
24. Гренберг Ю. И. От фаюмского портрета до постимпрессионизма. История технологии станковой живописи. Часть 2. Москва : Издательский дом «Искусство», 2004. 429 с.
25. Гренберг Ю. И. Основы музейной консервации и исследования произведений станковой живописи. Москва : Изобразительное искусство, 1976. 234 с.
26. Гренберг Ю. И., Писарева С. А. Масляные краски XX века и экспертиза произведений живописи. Состав, открытие, коммерческое производство и исследование красок. Москва : Лань, 2017. 192 с.

27. Дмитрий Ананьевич Жудин-художник и педагог. *Блог Давида Ройзена* : веб-сайт. URL: <https://blog.roizen.ru/dmitriy-ananevich-zhudin-khudozhnik-i-pe.html> (дата звернення : 15.06.2020)
28. Єрмоленко С. Я. Мистецтво розповіді про шедеври живопису. *Культура слова*. 2013. №78. С 212-216.
29. Жаборюк А. А. Мистецтво живопису і графіки в Україні в першій половині і середині ХІХ ст. Київ-Одеса : Вища школа, 1983. 346
30. Живкова О. Атрибуція творів живопису з яготинського зібрання Репніних. *Студії мистецтвознавчі*. Київ, 2006. № 1. С. 50-60.
31. Зверев В. В. Проблемы реставрации в России конца ХІХ – начала ХХ веков. *Художественное наследие: хранение, исследование, реставрация*. Москва, 1979. № 5 (35). С. 183-197.
32. Зверев В. В. Реставрация: слово и термин. *Художественное наследие: хранение, исследование, реставрация*. Москва, 2005. № 22 (52). С. 19-25.
33. Зверев В. В. Об истоках и периодизации научной реставрации. *Художественное наследие: хранение, исследование, реставрация*. Москва : ВНИИР, 1984. № 9. С. 161-167.
34. Зверев В. В. О толковании основных терминов в научной реставрации. *Художественное наследие: хранение, исследование, реставрация*. Москва : ВНИИР, 1989. С. 44-60.
35. Иванова Е. Ю., Постернак О. П. Техника реставрации станковой масляной живописи. Москва : Индрик, 2005. 136 с.
36. Киплик Д. И. Техника живописи. Москва : ЗАО «Сварог и К», 2002. 349 с.
37. Коваленко С. К., Тимченко Т. Р. Живопись и время. Производство искусства как живое целое в пространстве культуры. Київ : ВГСУХ, 2005. 137 с.
38. Кобачинська С. І. Натхнення їй дала краса землі Поділля. Кам'янець-Подільський вісник, 1995. С. 5
39. Коваль Е. З., Митківська Т. І. Мікологічне обстеження музейних пам'яток. Київ : ННДРЦУ, 2014. 240 с.

40. Ковпаненко Н. Г. Проблеми висвітлення мистецької спадщини у «Зводі пам'яток історії та культури України». Київ : Інститут історії України НАН України, 2011. 120 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-6006-1/978-966-02-6006-1.pdf> (дата звернення: 20.11.2019).
41. Косолапов А. И. Физические методы изучения произведений искусства. Москва : Искусство, 2002. 190 с.
42. Косолапов А. И. Естественнонаучные методы в экспертизе произведений искусства. Москва : Эрмитаж, 2010. 170 с.
43. Комаров А. А. Технология материалов стенописи. Москва : Изобраз. искусство, 1994. 239 с.
44. Кудрявцев Е. В. Основы техники консервации картин. Москва : Изобразительное искусство, 2002. 252 с.
45. Кудрявцев Е. В. Техника реставрации картин. Москва : Изобразительное искусство, 2002. 251 с.
46. Лелеков Л. А. Теоретические проблемы современной реставрационной науки. *Художественное наследие. Хранение, исследование, реставрация*. Москва : ВНИИР, 1989. С. 5-43.
47. Леонардо да Винчи. Избранные произведения : в 2 т. Под ред. В. В. Леграна и А. М. Афроса. Москва : Академия, 1935.
48. Малачевская Е. Л. Материалы для реставрации станковой масляной живописи. *Художественное наследие: хранение, исследование, реставрация*. Москва : ГосНИИР, 2009. № 24. С. 19-38.
49. Мистецька спадщина Поділля у контексті полікультурного європейського простору: збірник наукових праць за результатами Міжнародного науково-практичного семінару. Кам'янець-Подільський : КПНУ ім. І. Огієнка, 2010. 212 с.
50. Музика О. Я. Матеріали і техніка олійного живопису : навч. посібник. Умань : ВПЦ «Візаві», 2013. 114 с.
51. Мурашко М. И. Воспоминания старого учителя. Киевская рисовальная школа 1875-1900. Киев : Типография Кульженко, 1907. 274 с.

52. Нікітін М. К., Мельникова Е. П. Хімія в реставрації. Додатковий посібник. Санкт-Петербург : Ленинград «Химия», 1990. 130 с.
53. Пальченков В. Е. Колористическое построение эскиза дипломной работы. Проблемы и перспективы развития художественного и художественно-педагогического образования : сб. статей. Краснодар, 2005.
54. Підгірна Л. Була у Кам'янці чоловіча гімназія: Штрихи до історії. Подолянин, 1993. С. 3
55. Райдил Л. Как читать живопись. Интенсивный курс по западноевропейской живописи / пер. з англ. В. Черепанова та ін. Москва : Рипол Классик, 2015. 156 с.
56. Рыбников А. Л. Техника масляной живописи. Москва : Искусство, 1937. 352 с.
57. Скляренко Г. Я. Українські художники: з відлиги до незалежності. Книга перша. Київ : ArtHuss, 2018. 280 с.
58. Сланський Б. Техніка живопису та реставрації. Київ : Мистецтво, 2009. 304 с.
59. Соотношение понятия «стиль» и «авторский стиль» : культурологический аспект. Иванова Ю. В., Гомбева М. И. веб-сайт. URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=7916> (дата звернення 21.11.2019)
60. Сотська Г. І., Шмельова Т. В. Словник мистецьких термінів. Херсон : Видавництво «Стар», 2016. 52 с.
61. Соколова Т. В., Пашковский И. Э. Экспертиза художественных изделий. Киев : Форум, 2009. 104 с.
62. Стівен Ф. Історія мистецтва від найдавніших часів до сьогодення / пер. з англ. К. Грицайчук та ін. Харків : Віват, 2010. 576 с.
63. Тимченко Т. Р. Експертиза творів образотворчого мистецтва: живопис (історія та методологія). Київ : Точка, 2017. 116 с.
64. Тимченко Т. Р. Київська школа реставрації станкового малярства (1920-1930 рр.) *Пам'ятки України*. 2001. №4. С. 48–71.

65. Тимченко Т. Р. Методи захисту основ станкового живопису (історія та сучасні технології). Київ : ПВП «Задруга», 2015. 96 с.
66. Тимченко Т. Р. Музейний напрям реставрації в Україні. Київська школа. 1920-1940 р. Київ : Українська академія мистецтв, 1998. 21 с.
67. Титов М. Ф. Визначення та опис стану збереженості творів станкового живопису. Луганськ : Світлиця, 2007. 35 с.
68. Трошина Т. М. Реставрация памятников живописи : учебно-методическое пособие для студентов факультета искусствоведения и культурологии. Екатеринбург : Издательство Уральского Университета, 2004. 78 с.
69. Тютюнник В. В. Материалы техника живописи. Москва : Издательство Академии художеств, 1962. 207 с.
70. Уолден С. Е. Реставрация живописи – спасение или уничтожение? Москва : Астрель, АСТ, 2007. 206 с.
71. Фармаковский, М. В. Консервация и реставрация музейных коллекций. Москва : Красный печатник, 1947. 139 с.
72. Фейнберг Л. Е. Секреты живописи старых мастеров. Москва : Изобразительное искусство, 1989. 322 с.
73. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України Фонд № 495 Жудіни – українські художники, оп. № 1, спр. пост. зб. 1854-1974. Київ : ЦДАМЛМ України, 2018.
74. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф. Р-495, оп. 1, спр. 44. Жіночі портрети (папір, олівець) 8 аркушів, 11 жовтня 1876.
75. Ченнино Ч. А. Книга об искусстве или трактат о живописи. Москва : ОЗИГ-ИЗОГИЗ, 1933. 568 с.
76. Фарфінг С. Історія мистецтва від найдавніших часів до сьогодення / пер. з англ. К. Грицайчук та ін. Харків : Vivat, 2010, 576 с.
77. Хань Бин. Соотношение понятий «стиль» и «авторский стиль». *Современные проблемы науки и образования*. 2012. № 6. URL:

<http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=7916> (дата звернення: 8.12.2019).

78. Шульц Н. А. Графічна спадщина Дмитра Жудіна : зб. наукових праць молодих вчених К-ПНУ імені Івана Огієнка, вип. 10. Кам'янець-Подільський : К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2019. С. 79-80.
79. Шульц Н. А. Жанровість творчих композицій Дмитра Жудіна у контексті художньої школи на Поділлі. Становлення образотворчого мистецтва в сучасному соціокультурному просторі : матеріали IV всеукраїнської науково-практичної конференції. Луганськ : ЛДКМ, 2012. С. 90-92.
80. Яхонт О. В. Проблемы консервации, реставрации и атрибуции произведений искусства. Москва : Сканрус, 2010. 463 с.